

Aalkoe-almetjh j'ih demense Noerhtelaantine

Bæjhkohtæjja
Nordens välfärdscenter
© njoktjen 2020

Prosjekten åvtehke: Lars Rottem Krangnes

Tjælije: Lars Rottem Krangnes

Åejviebæjhkohtæjja: Eva Franzén

Grafihken hammoedimmie: Joakim K E Johansson

Illustrasjovnh: Carl-Johan Utsi, Alamy Stock Photos

Nordens välfärdscenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Guessiesijjie: Drottninggatan 30
Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20
FI-00250 Helsingfors
Tel: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org

Gåarede bæjhkohtimmiem veedtjedh daestie
nordicwelfare.org/publikationer

Sisvege

Åvtebaakoe	5
Baahrtseme daajroevåaroemasse	8
Aalkoe-almetjh Noerhtelaantine	8
Aalkoe-almetjh jîh demense	9
Aalkoe-almetjh, demense jîh noerhtelaanti tryjjesvoetesiebriedahkh	10
Aalkoe-almetjeperspektijve noerhtelaanti laavenjostosne demensen bîjre	16
Haestemh jîh raeriestimmieh barkoe-tjåanghkoedåehkijste voestes noerhtelaanti konferansesne aalkoe-almetji jîh demensen bîjre	19
Haesteme 1	19
Faatoes daajroe reaktaj bîjre jîh ulmien bîjre dejstie, tjïelti jîh reakta-aajhteri luvnie	19
Raeriestimmie	20
Haesteme 2	21
Faatoes gïele- jîh kultuvremaahtoe tjïeltine	21
Raeriestimmie	21
Haesteme 3	22
Faatoes dîrregh biejjieladtje barkosne jîh dîrregh juktie barkoem evtiedidh.....	22
Raeriestimmie	22
Haesteme 4	23
Guktie laavenjostojne jåerhkebe aalkoe-almetji jîh demensen bîjre?	23
Raeriestimmie	23
Lidteratuvre	26
Policytjaatsegh jîh web-vierhtieh	28

Åvtebaakoe

Noerhtelaanti laavenjostoe sosijaalepolitihkeles gyhtjelassi bijre aalkoe-almetjeperspektijvesne lea hijven vuesiehtimmie noerhtelaanti nåhtose: Daate lea naa smaave dâehkiej bijre, laantine mah jeenjemasth haestemh juekieh goh årrojh mah ahkedh bāarasābpoe sjidtieh, barkijh fāātesieh jīh stoerre geografefes gāhkoeh.

Noerhtelaanti laavenjostoe demensesuerkesne, maam Nordens välfärdscenter / Noerhtelaanti tryjjesvoetejarnge ektede, lea vuesiehtamme daerpies aktem daajroebaaselinjam tseegkedh, dāājrehthimmieh öörnegen mietie juekedh jīh areenam sjugniedidh juktie digkiedidh mij lea hijven sujhteme jīh hokse saemide jīh inuihtide demensine. Dotkeme jīh tjjelke daajroe fāātese sujhtemen jīh hoksen bijre saemide jīh inuihtide demensine, men dovne Sāevmesne, Nöörjesne, Sveerjesne jīh Kruanalaantesne sāmies

Daate reektehtse konklusjovnh jīh raeriestimmieh dâehkiebarkojste iktede dennie voestes noerhtelaanti konferansesne aalkoe-almetji jīh demensen bijre. Noerhtelaanti tryjjesvoetejarnge, Regijovne Jiemhte/Herjedaellie jīh saemien heevehtimmiejaepie Staare 2018 konferansem Staaresne öörnedi tjaktjen 2018. Konklusjovnh jīh raeriestimmieh leah vuesiehtimmien gaavhtan mah tjjelke rāajvarimmieh jīh jarkelimmieh mah leah daerpies ihke almetjh aalkoe-almetjemaadtojne jīh demensine edtjeh buerebe dāarjoem jīh hoksehtimmiem āadtjodh noerhtelaanti tjjieltine, guktie maehtebe daajroem juekedh tjjielti jīh laanti dāaresth jallh guktie maahta orre daajroem dennie praktikheles barkosne sjiehtesjidh. Noerhtelaanti tryjjesvoetejarnge lea barkoedâehkiej vuajnoeh iktedamme, men mijjen bieleste ibie naan prioriteradimmieh jallh juvnehtimmieh vueseht.

Noerhtelaanti tryjjevoetejarngen stilleme lea viehkiehtidh rāajvarimmide tryjjesvoetesuerkesne Noerhtelaantine evtiedidh viehkine daajroem iktedidh jīh geerjehtidh jīh areenah viermide jīh dotkemelaavenjostose sjugniedidh. Gijren 2019 akte orre noerhtelaanti viermie tseegkesovvi suerkesne aalkoe-almetjh jīh demense, tjirkijigujmie āejvieladtjijste, dotkijigujmie jīh

barkijigujmie sujhteme- jïh hoksebarkojne, Såevmeste, Nöörjeste,
Sveerjeste jïh Kruanalaanteste.

Daate reektehtse edtja vâaroeminie ârrodh digkiedæmman
prioriteradimmiej bijre noerhtelaanti laavenjostosne aalkoe-almetji
jïh demensen bijre, jïh aaj goh digkiedimmie voenges sijjine jïh
laantine râajvarimmiej bijre tjielten jïh nasjonaale daltesisnie. Juktie
vâaromem raeriestimmide vedtedh reektehtse daajroevâaroeminie
aalka aalkoe-almetji jïh demensen bijre.

Eva Franzén
Direktöore
Nordens välfärdscenter

Lars Rottem Krangnes
Projekten âvtehke

Bahtseme daajroevåaroemasse

Aalkoe-almetjh Noerhtelaantine

Noerhtelaantine göökte aalkoe-almetjh gååvnesieh: saemieh Sævmesne, Nöörjesne jìh Sveerjesne jìh inuihth Kruanalaantesne. Saemien reeremedajvh Noerhtelaantine leah njieljie tjielhth Sævmesne¹, 12 tjielhth Nöörjesne jìh 25 tjielhth Sveerjesne, jìh dej gaskem æjviestaare Stuehkie lea akte dejstie. Ij naan byögkeles taalh gååvnesh man gellie saemieh mah Noerhtelaantine årroeh, men akte siejhme aarvehtse lea 50 000 – 65 000 Nöörjesne, 20 000 – 40 000 Sveerjesne jìh medtie 8000 Sævmesne. Lissine ovrehte 2000 saemieh Russlaantesne årroeh. Kruanalaantesne inuihth leah jienebelåhkie, medtie 87 prosenth ånnetji vielie goh 56 000 årroeijstie.

Sjiere krievenassh akten tjieltese biejesuvvieh mij lea saemien gielen reeremedajve Sævmesne, Nöörjesne jallh Sveerjesne, men joekehts krievenassh laanti gaskem. Vuesiehtimmien gaavhtan saemieh maehtieh reaktam utnedh aarhskuvlese jìh båeriesalmetjehoksese ellieslaakan jallh åajvahkommes saemiengielesne, jìh reaktam utnieh sijjen gielem nuhtjedh gosse tjieltine jìh æjvieladtjigujmie dajvesne gaskesedtieh.

Saemieh jìh inuihth aalkoe-almetjinie ryöknesuvvieh gaajhkijste noerhtelaantijste, men ajve Nöörje jìh Danmarkke lea EN-årganisasjovnen ILO:n konvensjovnem nr. 169 [Indigenous and Tribal Peoples Convention](#) jååhkesjamme, jìh stoerre joekehtsh guktie laanth årganiseradieh jìh tjirrehtieh aalkoe-almetji reaktah riektesisnie. [FN:s globala mål för hållbar utveckling jìh utvecklingsagendan Agenda 2030](#) leah faamosne gaajhkide Noerhtelaantide. Daesnie aalkoe-almetjh jìh almetjh funksjovnegiehpiedimmine åvtese lutnjesuvvieh goh prioriteradamme dæehkieh.

¹ Utsjoken tjielte Sævmesne saemiengieleldh tryjjesdienesjh åasta göökte tjieltijste noerhte Nöörjesne.

Saepmien² jìh Kruanalaanten histovrije dovne hedtieh jìh joekehtsh àtna kolonijehistovrijinie aalkoe-almetjesiebriedahkine veartenen jeatjah bieline. Joekoen dan noerhtelaanti bealan Saepmeste daan beajjetje siebriedahke jìh nasjonaalestaati tryjjesvoetesysteeme jeatjahlaakan vâájnoe jis aalkoe-almetjedajvigujmie vierteste daan beajjetje USA:sne jallh Australijinie.

Akte ektie faktovre gaajhkine jalletje laantine aalkoe-almetjigujmie lea gellie almetjh aalkoe-almetjemaadtojne leah stoorrestaaride jáhteme dej minngemes 50 60 jaepiej. Desnie maehtieh akte eevre ovvâájnoes unnebelâhkoe ârroth.

Aalkoe-almetjh jìh demense

Prinsihpesne ij leah naan tjâenghkies dotkeme jallh daajroe guktie lea saemiejgujmie jìh inuhtigujmie demensine Noerhtelaantine, jallh man jijnje demense lea nasjonaale daltesisnie almetji gaskem aalkoe-almetjemaadtojne. Dihte juhtije [dotkemeprojekte HALDI](#) (2018- 2019) Upmejen universiteetesne Sveerjesne aajkojne àtna aktem voestes goerehtallemem darjodh, gaskem jeatjah man jijnje lea dejstie joekehts neurodegeneratijve tsiehkijste saemiej jìh daaroej luvnie sveerjen bielesne Saepmeste.

Unnebe goerehtimmieh, vuesiehtimmien gaavhtan Kanadeste jìh Australijistie, maahta vuesiehtidh almetjh aalkoe-almetjemaadtojne daamtajâbpoe demensem âadtjodh goh jienebelâhkoen ârroj³. Doh goerehtimmieh mah leah dorjesovveme jeerehte læjhkan dovne hammoedimmien jìh illedahken bijre.⁴ Akte goerehtimmie Kanadeste jaepeste 2013 vuesehte ij leah ajve vielie demense almetji luvnie mah gohtjesuvvieh first nations laantesne, men aaj dah mah demensem âadtjoeh skiemtjine sjidtieh ovrehte luhkie jaepieh

² Saepmie lea dihte dajve gusnie saemieh orreme histovrijen tjirrh. Dajven ij naan byjjes raasth.

³ Jacklin K. et.al.: [The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada](#). *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013; Mayeda E. et.al.: [Inequalities in dementia incidence between six racial and ethnic groups over 14 years](#). *Alzheimer's & Dementia* 12 (3). 2016; Smith K. et.al.: High prevalence of dementia and cognitive impairment in Indigenous Australians. *Neurology* 71 (19). 2008.

Warren, L. A. et. al.: Prevalence and incidence of dementia among indigenous populations. A systematic review. *International Psychogeriatrics* 27 (12). 2015.

⁴ Warren, L. A. et. al.: Prevalence and incidence of dementia among indigenous populations. A systematic review. *International Psychogeriatrics* 27 (12). 2015.

aarebi, jìh jienebh àlmah goh nyjsenæjjah mah diagnovsem⁵ àadtjoeh.

Globaale daltesisnie aalkoe-almetji lea nàakebe healsoe viertiestamme jienebelåhkoen årrojigujmie seamma dajvesne⁶, mij aaj tsavtsa man jijnje demense lea jìh faalenasse reaktoe sujhtemasse hijven kvaliteeteste. Faktovrh mah sjierelaakan aalkoe-almetji healsoem tsevtsieh, leah seapan aaj akte fãantoe mah àvteste vielie demense dej luvnie gãåvnese.

Daelie vielie dotkeme dorjesåvva aalkoe-almetji healsoe goh aarebi, men annje faatoes daajroe gãåvnese guktie bööremeslaakan heerrede jìh bàehtjerde, jallh sjiehtedamme sujhtemem aalkoe-almetjidie demensine vadta. Goerkese demenseste maahta jeatjahlaakan årrodh aerpievuekien aalkoe-almetjekultuvrine. Ij iktesth demensesymptovnh utnieh goh dåeriesmoere jallh dejtje symptovnide skiemtjelassese ektede. Jienebelåhkoesiebriedahken diagnosisteradimmiedirreggh, bìevneseråajvarimmieh, öörnedimmie sujhtemistie jìh dåarjoe lihke fualhkan eah dagke juhtieh jis ij dejtje kultuvrese sjiehtedh.

Gaskenasjonaale viermie lea tseegkesovveme, [The International Indigenous Dementia Research Network](#) (IIDRN) dotkijidie, studeentide, skiemtjegåetide, aalkoe-almetje- jìh demenseaktöörìde, jìh dah mah meatan desnie USA:ste, Brasijleste, Kanadeste, Australijistie jìh Orre Zeelanteste bàetieh. Viermien aajkoe lea aktöörh àvtese lutnjedh mah aalkoe-almetjigujmie jìh demensine berkieh. Dotkijh viermesne fysiske jìh digitaale tjåanghkoeh utnieh juktie dotkemedærpiesvoeth digkiedidh, illedakh juekedh jìh laavenjostoem tseegkedh.

Aalkoe-almetjh, demense jìh noerhtelaanti tryjjesvoetesiebriedahkh

Saemiej jìh inuihti reaktah sujhteme- jìh hoksesuerkesne stuvresuvvieh gaskenasjonaale konvensjovnijste jìh nasjonaale

⁵ Jacklin K. et.al.: [The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada](#). Canadian Journal of Public Health 104 (1). 2013.

⁶ Anderson, Ian et. al.: Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet-Lowitja Institute Global Collaboration). A population study. *The Lancet* 388. 2016.

laakevihtiestimmijste. Laaketjaeleme j̄ih  rganiseradimmie sk emtjesujhtemistie j̄ih sosijaaled enesjistie joekehtslaakan v  jnoeh ovmessie laantine j̄ih tj eltine. Stoerre g eleldh j̄ih kulturelle jeerehth saemiej gaskem ovmessie bieline Noerhtelaantijste, j̄ih inuihth jielieminie vuesiehtimmien gaavhtan dovne smaave siebriedahkine Kruanalaantesne j̄ih stoerrestaaresne K openhamn.

Ij leah naan tj aenghkies guvvie guktie aalkoe-almetjh Noerhtelaantine tryjjesvoeted enesjh d    roeh jallh nuhtjeh, men s emies daajroe nasjonaale daltesisnie g   vnese. Jalhts positijve evtiedimmie orreme gelline suerkine annje heaptoeh g   vnesieh mah maehtieh stuerebe konsekvensh  adtjodh pr   sehke d  ehkide. Juekemen gaavhtan voestessujhtemisnie, sj eresujhtemisnie j̄ih sosijaaled enesjisnie gaajhkine Noerhtelaantine maahta geerve  rrodh iktedamme r    varimmieh  adtjodh. D   rrehtimmie- j̄ih maahtoehaestemh faatoes kontinuuteetem sjugniedieh d  sse mij edtja sujhtemem j̄ih hoksem  adtjodh.

N  rjesne d  hte politihkeles ulmie orreme aktem kultuvrelle sj iehtedamme d  enesjem vedtedh saemien  rroejidie dej tseegkeme d  enesji sisnjeli buerebh goh d  enesjh evtiedidh mah leah sj  ere dejtie saemien  rroejidie. Saemien  rrojeh sujhtemem nuhtjeh seamma j   njem goh jienebel  hkoen  rrodh, men ij leah dan madtjeles dejnie viehkine mij vadtas  vva. Ij v    nh goh joekehtsh g   vnesh saemien  rrojeh j̄ih jienebel  hkoen  rrojeh gaskem gosse lea healsoestatusen j̄ih sk emtjelassel  hkoen b   re.

S emies dotkijh tj  ertestieh saemiej lea jeatjah goerkese healsoen, sk emtjelassen j̄ih b  ehtjierdimmien b   re goh jienebel  hkoen  rrojeh. Lidteratuvre aaj g   vnese mij tj  erteste saemieh vielie sk emtjelassen j̄ih healsoen b   re soptsestieh jeatjah vuekiej tj  rrh j̄ih viehkine metafovrijste. D  hte m  ele mij jeahta saamastallije almetjh ellen b   remes sijhtieh saemien barkijh gosse healsoe- j̄ih sujhtemed  enesjigujmie gaskesedtieh lea   nnetji orrestamme urrebe dotkemisnie, mij vuesehte sjaavnjoe g  ele  noen b   re lea individuelle j̄ih jearohke tsiehkeste. Vihkelesvoete maadtoeladtjijstie j̄ih aerpievuekijste juktie j   tjemse viehkiehtidh,   vtese lutnjes  vva bieline lidteratuvreste.⁷

⁷ Blix, B. H.: *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap*. 2016.

Daelie akte dotkemeprosjekte juhtieminiie guktie saemieh demensinie raaktan tryjjesvoetedienesjidie Nöörjesne dääjroeh jñh nuhtjieh: [Byögkeles demensehokse. Hedtieh jñh joekehtsh åtnose tjielten healsoe- jñh hoksedienesjijstie dajvine saemien jñh nöörjen årrojigujmie.](#)

Nasjonal kompetansetjeneste for aldring og helse, mij lea nasjonaale maahtoejarnges demenses Nöörjesne, lea dej minngemes jaepiej [gellie biëvneseråajvarimmieh demensen bijre jñh demensehoksen bijre tjiirrehtamme mah leah saemiej vööste Nöörjesne stuvresovveme](#), jñh ovmessie dirregh åvtese vaalteme. Materijelle gååvnese noerhtesaemien, julevsaemien, åarjelsaemien jñh nöörjen gïelesne.

Åvtelen nænnoesåbpoe laake nasjonaale unnebelåhkoej jñh unnebelåhkoegieli bijre edtjin faamoem åadtjodh **Sveerjesne** tsïengelen 1. b. 2019, reerenasse Sosijaaleståvroem stilli goerehtalledh man stoerre daerpiesvoete lij daajroedåarjoste healsoe- jñh sujhtemen jñh sosijaaledienesjen sisnjeli.⁸

[Goerehtallemistie](#), mij lea leah sjïerelaakan sjïehtesjamme dienesjidie almetjidie demenseskiemtjelassine, vääjnoes sjædta unnebelåhkoelaake jñh nasjonaale unnebelåhkoegyhtjelassh vuelege prioriteetem utnieh dovne åvtehki stuvremen jñh barkiji gaskem tjieltine jñh dajvine, vaanesovmh gååvnesieh jñh goerkese fååtese man åvteste nasjonaale unnebelåhkoej leah sjïere reaktah.

Doh joekehts tjielth jñh aaj dah mah leah tjirkijh dej nasjonaale unnebelåhkoej åvteste unnebelåhkoelaaken nænnoestimmieh joekehtslaakan toelhkestieh. Barkijh fååtesieh mej unnebelåhkoe- jñh unnebelåhkoemaahtoe gaajhkine barkoesuerkine. Gyhtjelasse däärjoen jñh dienesji bijre unnebelåhkoegïelesne lea sãemies dajvine gaertjiedamme jñh molse tije doekoe, mestie geervebe sjædta tjieltide jñh dajvide aktem stabijle faalenassem faalehtidh sosijaale- jñh sujhtemedienesjijstie unnebelåhkoegïelesne, men tsiehkïe tjarke jeerehte tjielti gaskem.

⁸ *Behovet av kunskap om den stärkta minoritetslagen. En kartläggning av behovet av kunskapsstöd inom socialtjänsten (särskilt äldreomsorgen) och hälso- och sjukvården om lagen (209-724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Socialstyrelsen. 2019.*

Jaepien 2017 doh sveerjen regijovnh Norrbotten, Västerbotten, Jiemhte Herjedaelie jñh Dalarna prosjektine nñerhkin [Kunskapsnätverk för samisk hälsa](#). Saemiedigkie Sveerjesne aktem moenehtsem healsose, bñariesalmetjegyhtjelassh jñh gaarsjelimmiem nammoehiti jaepien 2018 , mij aktem lihke laavenjostoem daajroeviermine åtna. Laavenjostosne Saemiedigkine jñh saemien siebriegujmie, viermie lea [raeriestimmiem nasjonaale strategijem saemien healsose](#) buakteme, raeriestimmiem nasjonaale strategijese saemien healsose buakteme, gusnie geriatrije lea akte dejstie vñjhte prioriteradamme sujhtemesuerkijste.

Såevmesne akte prosjekte etnihkeles unnebelåhkoej bñjre jñh mojhteseskñemtjelassi bñjre, [ETNIMU](#), nasjonaale gñehtelimmiemaallh evtiedamme jñh daajroem lissiehtamme mojhtesen jñh mojhteseskñemtjelassi bñjre etnihkeles unnebelåhkoej gaskem sñejhmelaakan. Prosjekte aaj gñengelåbpoe daajroem vadteme profesjonelle barkijidie jñh studeentide sosijaale jñh healsoesujhtemen sisnjeli barkoen bñjre ulmiedåehkesne.

Såevmien staate aktem vihties dñarjoem vadta juktie saemien sosijaale- jñh healsoesujhtemedñenesjh vedtedh. Daate dorjesåvva Saemiedigkien baaktoe, mij ulmieh bñejeme guktie sosijaale- jñh healsoesujhtemedñenesjh maehtieh vadtasovvedh saemien gñelesne. Reektehtsh jaepijste 2001 jñh 2008 vuesiehtin læjhkan faalenasse sosijaale- jñh healsoedñenesjidie saemiengñelesne annje lij nåake, aaj tñjeltine. Goh jeatjah noerhtelaantine saamastallije skñemtjijh Såevmesne dñariesmoerh åådtjeme ovmessie goerigujmie mah åtnasuvvieh ovmessie teestine goh mojhteseteeste, gusnie teermh nuhtjie mah eah leah åehpies jallh sjyöhtehke bñarasåbpoe saemide.⁹

THL, Healsoen jñh tryjjesvoeten instituhte Såevmesne lea [prosjektem mñrrestallemen åvteste saemiej tryjjesvoeten sisnjelen](#) tñjirrehtamme. Aaj årganisasjovne SamiSoster lea jienebh evtiedimmie- jñh pilovteprosjekth tñjirrehtamme jñh hñejmedñenesjh saemiengñelesne faalehte Enontekin tñjieltesne. Jaepien 2017 årganisasjovne europejen åasam åådtjoeji sov barkoen åvteste, gaskem jeatjah akten prosjekten åvteste man aajkoe lij saemieh demensine dñarjoehtidh viehkien kulturelle jñh gñeieldh

⁹ Magga, R.: [Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa](#). *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6). 2010.

daerpiesvoeth faalehtidh viehkine musihkeste, vætnoste jïh eatnemedååjresijstie.

Kruanalaanten reerenasse sjæjsjali aktem nasjonaale demensestrategijem 2013, man aalkoe lij akte salkehtimmie jaepeste 2012.¹⁰ Soejkesje annje faamosne, men lea såemiesmearan fer båeries sjidteme. Diedte demenesesuerkien åvteste lea Aejliesvoeten departemeenten luvnie/Departementet for sundhed, mij demensestrategijen sjiehtesjimmiem bæjjese fulkie tjielti jïh byögkeles sujhtemen (Sundhedsvæsenets) barkosne. Salkehtimmie jaepeste 2012 vuesehti ovrehte 250 almetjh Kruanalaantesne jieliejin aktine diagnosisteradamme demeneseskiemtjelassine.

2019 dotkeme- jïh evtiedimmieprosjekte [Arktisk aldring](#) (AgeArc) aktem vijries buerkiestimmiem båarasåbpoe almetji jieledehtsiehkijste Kruanalaantesne darjoeji. Reektehtse ¹¹ aktem årrojegoerehtimmiem våaroeminie åtna jaepeste 2018 jïh aktem gamte etnografeles gihhtjehtimmiematerijellem. Dïhte vuesehte gellie lihke fuelhkielhtsegh, men eah gaajhkesh, faatoes gaskesadtemem jïh biëvnesh fååtesin åejvieladtjiijste jïh tjieltijste. Stoorre joekehtsh tjielti gaskem man jijnjem daajroem sujhtemebarkijh demensen bijre utnieh jïh hijven demensehoksen bijre, jïh lissine akte stoorre daerpiesvoete biëvnesigujmie demensen bijre årroji luvnie. Reektehtsisnie aktem nasjonaale daajroebaanhkem jïh haarjanimmiegujmiem juvnehte kruanalaanten tjieltide, mah maehtieh bijjieguvviem utnedh dej vierhtiej bijre mah gååvnesieh fiereguhtene tjieltesne.

Gaajhkh salkehtimmieh demensen bijre tjirrehtamme sjidtieh Dronning Ingrid's Hospitalesne, mij lea Kruanalaanten rijhkehospitaaale. Daesnie neurologe, skiemtjesåjhtere jïh fysioterapeute mah demensesuerkien sisnjelen berkieh, men åejvieladtjh berkieh ihke edtja nuepie årrodh aktem stuerebe bieliem demensesalkehtimmiijste voenges sijjesne darjodh. Jaepien 2019 edtja teestedirregem RUDAS jarkoestih kruanalaanten gïeese jïh edtja dam vihtiestidh. Kruanalaanten voestes nasjonaale konferanse demensen bijre soejkesjeminie tjirrehtidh 2020, Aejliesvoeten

¹⁰ [Demensredegørelse 2012](#). Departementet for sundhed. 2012.

¹¹ Nørtoft K. et.al.: [Ældre menneskers liv og helbred i Grønland](#). Reektehtse dotkeme- jïh evtiedimmieprosjektteste [Arktisk Aldring](#) (AgeArc). 2019.

departemeenteste, Sosijaale jñh justijsedepartemeenteste jñh dotkijijstie aktede arktiske voereseprojektteste.¹²

Aalkoe-almetjeperspektijve noerhtelaanti laavenjostosne demensen bijre

2015 raejeste Noerhtelaanti tryjjesvoetejarnge aktem noerhtelaanti demenseviermiem iktede tjirkijidie åejvieladtijjste jñh tjiehpjiste laantine. Viermien vjaarome lea doh nasjonaale strategijh jñh njoelkedassh mah demensesuerkesne gååvnesieh.

2013 raejeste 2017 raajan Noerhtelaanti tryjjesvoetejarnge prosjektem iktedi man nomme [Saemieh funksjovnegiehpiedimmine](#), stillemen mietie nöörien åejvieladtjeste Maana-, noere- jñh fuelhkiedirektoraateste (Bufdir). Vjaarome lij vaenie daajroe gååvnei almetji bijre funksjovnegiehpiedimmine jñh saemien maadtojne noerhtelaantine. Prosjekten illedahke lij akte åvtegoerehtimmie, vijhte dotkemereektehtsh jñh aktem prosjektereehtehtsem policyjuvnehtimmiejgumie.¹³

Jaepien 2017 Noerhtelaanti tryjjesvoetejarnge sjaavnjoeh dotkijijstie, tjiehtijste jñh jeatjah aktöörieste Noerhtelaantine åadtjoeji juktie aalkoe-almetjeperspektijvem lutnjedh aaj demensesuerkesne. Laavenjostosne Regijovne Jiemhte Herjedaeline jñh saemien heevehtimmiejaepine Staare 2918, Noerhtelaanti tryjjesvoetejarnge

¹² Mikaela Augustussen soptsestamme, Kruanalaanten universiteete, åehpiedehtiemisnie Noerhtelaanti demensevearman voerhtjen 2019.

¹³ Huuva K. et.al.: *Kunskapsläge: Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund*. Nordens välfärdscenter. 2014; Melbøe L. et.al.: *Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse*. UiT Norges arktiske universitet og Nordens velferdssenter. 2016; Uttjek, M.: *Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige*. Umeå unversitet och Nordens välfärdscenter. 2016; Gjertsen H. et.al.: *Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder*. UiT Norges arktiske universitet og Nordens velferdssenter. 2017; Edin-Liljegren A. och Flykt K.: *Förutsättningar och villkor för samer med funktionsnedsättning i de samiska förvaltningskommunerna i Sverige*. Glesbygdsmedicinskt centrum, Västerbottens läns landsting och Nordens välfärdscenter. 2017; Hokkanen L.: *Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities*. Nordic Welfare Centre. 2018; Dahlberg A. och Bergström J.: *Sluttrapport. Personer med funksjonsnedsettelse med samisk bakgrunn*. Nordens velferdssenter. 2018; Bergström, J.: *Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund. Policyrekommendationer*. Nordens välfärdscenter. 2018.

dam voestes konferaansesne öörnedi aalkoe-almetji jñh demensen
bñjre Staaresne tjaktjen 2018. Konferanse tjööngki jienebh goh 90
dotkijh, dienesjebarkijh nasjonaale, regijonaale jñh tjñelten
daltesisnie, praktikkerh tjñelten sujhteme- jñh hoksesuerkesne jñh
saemien sivijle siebriedahkeste.

Dah mah lin meatan konferansesne seamadin hijven aamhtesh
gååvnesieh mej nille maehtieh guhkiebasse bigkedh noerhtelaanti
tryjjesvoetesysteemen sisnjeli. Vuesiehtimmien gaavhtan saemien
skuvle, aarhskuvle jñh maanahokse gelline tjñeltine Sveerjesne jñh
Nöörjesne, jñh aaj saemien båeriesalmetjesujhteme. "Saemien"
sæjhta jiehtedh saemien gñele åtnasåvva jñh barkoe stuvresåvva
guktie sjeahta dejnie saemien kultuvrine. Evtiedimmie dan mij
gohtjesåvva almetjestuvreme båeriesalmetje- jñh
demensesjijisujhtemasse våaromem åtna almetjisnie jñh almetjen
maadtosne, iedtjh jñh maahtoeh, mij sæjhta jiehtedh saemien
perspektijve aktem iemie sijjiem åådtje saemien dajvine jñh
almetjidie saemien identiteetine. Jñh lihke fuelhkie aaj enn vielie
meatan vaaltasuvvieh sujhtemisnie.

Konferansen mænngan, gñjren 2019, orre noerhtelaanti viermie
tseegkesovvi suerkesne aalkoe-almetjh jñh demense, tjirkijigujmie
åejvieladtjijste, dotkijigujmie jñh barkijigujmie sujhteme- jñh
hoksebarkojne, Såevmeste, Nöörjeste, Sveerjeste jñh
Kruanalaanteste. Viermie lea akte golme teemaviermijste
Noerhtelaanti demenseviermien nuelasne. Aajkoe lea ektesne
daerpiesvoetem gaavnedh orre dotkemasse, maahtoelutnjije
råajvarimmieh jñh jarkoestimmie jñh sjñehtedimmie
diagnosisteradimmiedñrregh saemien gñelide jñh kruanalaanten
gñelese.

Haestemh jñh raeriestimmieh barkoe- tjåanghkoedåehkijste voestes noerhtelaanti konferansesne aalkoe- almetji jñh demensen bijre

Haesteme 1

Faatoes daajroe reaktaj bijre jñh ulmien bijre dejstie, tjñelti jñh
reakta-aajhteri luvnie

- Reaktalaaketjaeliemisnie mierielaakh mah såemiesmearan eah nuekies itjmieslaakan tjñeltijste vaaltasovvh, såemiesmearan eah tjñeltide tjñielke dirregh vedtieh jallh dej diedtem nuekies tjñielkelaakan tjñielkesth. Gellie tjñielth akten prinsihpen mietie berkieh "seammalaakan gaajhkesidie", men daate rñektesisnie sæjhta jiehtedh tryjjesvoetedñenesjh seammalaakan sjidtieh, men eah mñrrestalleldh sjidth.
- Restriksjovni gaavhtan registerinie gielen jñh etnisiteeten bijre dellie geerve tjñeltide sjædta saemieh "gaavnedh". Stoorrestaaretjñielth mah gellielaaketje råajvarimmieh jñh prosjekth dñarjoeh mah öörnesuvvieh sivijle siebriedahkeste eah saemien siebrieh dñarjoeh, dan åvteste saemieh eah leah meatan "integreradimmien" ulmiedåehkesne.
- "Demense" ij badth gñåvnesh (bñarasåbpoe) saemide jñh inuihtide, jallh ij tjñielkestamme sjidth goh mij akt jeatjah goh skñemtjelasse. Gellie bñaries saemieh eah leah åådtjeme lohkedh jñh tjæledh saemiengñelesne, jñh eah mæhtieh tjæaleldh bñevnesematerijellem nuhtjedh jñjtsh gñelesne. Jienebh almetjh aalkoe-almetjemaadtojne byöroeh sijjen reaktah damtedh, mij sæjhta jiehtedh saemien

reeremedajvetjieltine årrodh jñh mah reaktah laaketjaeleme
årroejidie vedtieh mah eah dam daejrieh.

Raeriestimmie

1. Nasjonaale njoelkedassh jñh mieriedimmieh sujhtemen jñh hoksen bijre almetjidie demensinie tjuerieh aalkoe-almetjeperspektijvem bæjjese vaeltedh jñh doh praktihkeles konsekvensh destie, vuesiehtimmien gaavhtan ietniengiele, åtnoe toelhkeste, "jieledevearteneperspektijve", kultuvrediejvesh, sensiviteete jñh dihte mij gohtjesåvva cultural safety. Demensedåehkie, däärjoegïetedæjja jñh jeatjah tjirkijh tjïelti åvteste byöroeh tjïelkebe stillemem utnedh soptsestidh mah sårhts reaktah fiereguhte årroje åtna nasjonaale laaki mietie aalkoe-almetji jñh unnebelåhkoej bijre.
2. Saemien reeremetjielth njoelkedassh, bihkedassh jallh jeatjah sårhts däärjoem daarpesjieh, evtiesovveme nasjonaale daltesisnie, guktie maahta reaktalaaketjaelemem rïektesisnie tjirrehtidh. Nasjonaale reeremetjielth byöroeh hammoedidh jñh faalehtidh tjïelke bïevneseråajvarimmieh mejtie saemien reeremetjielth maehtieh nuhtjedh dan saemien bijre sïejhmelaakan jñh vielie tjïelke mah reaktaj bijre maam åtna, jñh guktie maahta laejhtedh jis reaktah eah illesovvh.
3. Akte råajvarimmieh noerhtelaanti daltesisnie maahta årrodh sjïehteles reaktalaaketjaelemem goerehtalledh jñh viertiestidh jñh dam voenges sjïehtesjimmiem destie Nöörjesne, Sveerjesne, Sævmesne, Kruanalaantesne jñh dagke aaj Danmarkhesne.

Haesteme 2

Faatoes giele- jñh kultuvremaahtoe tñjeltine

- Nöörjen jñh sveerjen tñjelh eah daamtaj saemien giele- jñh kultuvredaajroen mietie gihtjh gosse edtjeh barkijh däärrhtidh. Kruanalaantesne barkijh fäätesieh mah guarkoeh jñh soptsestieh kruanalaanten gielem.
- Nöörjesne skiemtjesåjhtereööhpeptimmieh gäävnesieh mah lidteraruvrem saemien perspektijvigujmie utnieh. Ajve akte ööhpeptimmie jñjtse programmem åtna mij lea ulmien vööste hammoedamme, dotkeme vuesehte maam konferansesne¹⁴ åehpiedehti. Säävmesne aktem prosjektem tñjirrehtamme sasemien giele- jñh kultuvremaahtojne aktene sjñere diakovne- jñh skiemtjesåjhtereööhpeptimmesne, men saemien perspektijvh leah jeenjemasth ovvåajnoes sveerjen jñh säävmien ööhpeptimmine healsoe-, sujhteme- jñh sosijaalesuerkesne.

Raeriestimmie

1. Tñjelh daarpesjeh barkoem systematiseradidh jutkie barkijh däärrhtidh saemien giele- jñh kultuvremaahtojne. Akte aalkoe maahta årrodh annonsine tjaeledh tñjelte maaje vuajna saemieh sijhtieh ohtsedh, goh Straejmien tñjelte Sveerjesne dorje. Tñjelh byöroeh aaj orre maahtoe-, karrijeere jñh baalhkenuepieh barkijidie sjugniedidh sjyöhtehe giele- jñh kultuvremaahtojne.
2. Daajroebaseradamme materijelle daerpies saemiej jñh inuihti aerpieviekien vuajnoen bñjre demenses, jñh daerpies aktine jååhkesjimmie sñjhteri maahtojste mej saemien jñh inuihten kultuvremaahtoe, vuesiehtimmien gaavhtan aalkovinie dääjrehtimmie Silvia-jååhkesjimmeste Sveerjesne. Lij sñn aaj maahteme aktem praksiselñhke maadthööhpeptimmiem evtiedidh sujhteme-, hokse- jñh sosijaaledñenesjisnie saemien reeremetjñeltine. Byöroe digkiedidh jñh vaestiedidh

¹⁴ Eriksen, L. T., Bongo, B. A. og Mehus, G. [Urfolksperspektiv i utdanning. Sykepleierutdanninger i Norge uten urfolkskunnskap?](#). Nordisk sykeplejeforskning, 7 (3), 239-249. 2017.

maadthgyhtjelassh jïh aelhkie gyhtjelassh ööhpehtimmesne goh "mij lea saemie" jïh "saemieh stoerrestaarine årroeh?".

Haesteme 3

Faatoes dïrregh biejjieladtje barkosne jïh dïrregh juktie barkoem evtiedidh

- Nöörjesne säemies dïrregh leah evtiesovveme, vuesiehtimmien gaavhtan diagnostiseradimmien jïh bievniesi sisnjeli lihke fualhkan, men annje jïjnïh kultuvresjïehtedamme jïh/jallh jarkoestamme dïrregh fååtesieh, gaajhkine saemien gieline jïh kruanalaanten gielsesne.

Raeriestimmie

1. Akte råajvarimmie mejnie maahta nïerhkedh nasjonaale jïh noerhtelaanti daltesisnie lea areenah tseegkedh åejvide jïh barkijdie reeremetjieltine fierhten jaepien juktie gaavnedidh jïh dååjrehtimmieh juekedh.
2. Akte jeatjah råajvarimmieh mejnie maahta nïerhkedh , maam aaj maahta nasjonaale jallh noerhtelaanti daltesisnie tjïrrehtidh, lea dïrregh damtijidh mah joe noerhtelaantine gååvnesieh jïh åtnasuvvieh. Lissine lij hijven orreme sjyöhtehke viermieh, dïrregh jïh vuekieh damtijidh mah dagke gååvnesieh, jïh mah leah unnebelåhkojde dorjesovveme, goh tordedaalerh, sveerjensåevmieladtjh, kveenah jïh juvdelassjh. Goerehtalleme maahta aaj tjïelten råajvarimmiej bijre årrodh, goh hoksegåetieh båeries almetjidie jallh biejjiedarjomh saemien profijline. Maahta aaj soptsesh, mejtie systeemen mietie sïjse tjööngkhie lihke fuelhkeste, våaroeminie nuhtjedh juktie tjïelti barkoem evtiedidh. Maahta læhkoes vuesiehtimmieh tjïeltijste akten digitaale noerhtelaanti dïrregevåarhkose tjöönghkedh, maam maahta geerjehtidh dej nasjonaale demensemaahtoejarngi tjïrrh mah gååvnesieh.

Haesteme 4

Guktie laavenjostojne jåerhkebe aalkoe-almetji jñh demensen bijre?

- Daerpies aktine noerhtelaanti teemaviermine demensese jñh aalkoe-almetjidie, goh bielie dehtie byögkeles noerhtelaanti laavenjostoste demensen bijre, jñh aktine stabijle jñh ihkuve beetnehdåarjone. Teemaviermie byöroe sjyöhtehke systematihkeles laavenjostoevuekieh damtijidh Saemiedigkine jñh kruanalaanten aktöörigujmie.
- Teemaviermie edtja maehtedh stuvrije råållam utnedh gosse edtja vierhtieh damtijidh, goh vuesiehtimmien gaavhtan diagnositeradammedirregh, giehtjedimmielæstoeh jñh plearoeh mejtie maahta jarkoestidh jñh sjiehtedidh, guktie dah maehtieh jeatjah noerhtelaantine åtnasovvedh (vuartesjh bijjielisnie). Viermie aaj maahta råållam utnedh damtijidh jñh vuekieh raeriestidh orre daerpiesvoeti bijre, vuesiehtimmien gaavhtan dirregh jñh vuekieh mah leah sjiehtedamme nuerebe almetjidie demensine jñh aalkoe-almetjemaadtojne.

Raeriestimmie

1. Daerpies aktine noerhtelaanti goerehtalleminie dehtie noerhtelaanti jñh gaskenasjonaale dotkemistie mij demensen jñh aalkoe-almetji bijre gååvnese. Teemaviermie edtja maehtedh dialogem aelkedh nasjonaale åejvieladtjigujmie juktie goerehtallemem noerhtelaanti daajroepoortaaline sjiehtesjidh. Teemaviermie edtja aaj vuartasjidh mejtie nuepie gååvnese noerhtelaanti laavenjostose skreejrehtidh dotkemen bijre, vuesiehtimmien gaavhtan effekti bijre ovmesse råajvarimmijste jallh daejremevoeteles goerehtallemen bijre daerpiesvoetijste. Aaj laavenjostoe maahta sjyöhtehke årrodh dejnie gaskenasjonaale dotkemeviermine aalkoe-almetjidie jñh demensese.
2. Teemaviermie jñh Noerhtelaanti tryjjesvoetejarnge byöroeh damtijidh mejtie nuepie gååvnese akten saemien jñh kruanalaanten perspektijvese dennie gaavnoes noerhtelaanti

laavenjostosne sujhtemen bijre guhkies mieresne,
vuesiehtimmien gaavhtan tjielth Kruanalaantesne jallh
saemien reeremetjielth Nöörjesne, Sveerjesne jñh Såevmesne
meatan vaeltedh.

Lidteratuvre

Læstosne ajve lidteratuvre maam áehpiedehti konferansesne jallh leah váaroeminie átnasovveme áehpiedehtiemidie desnie.

Anderson, Ian et. al.: Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet-Lowitja Institute Global Collaboration). A population study. *The Lancet* 388. 2016.

Blix, B. H.: *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap*. 2016.

Blix, B. H. og Hamran, T.: "They take care of their own". Healthcare professionals' constructions of Sami persons with dementia and their families' reluctance to seek and accept help through attributions to multiple contexts. *International Journal of Circumpolar Health* 76 (1). 2017.

Eriksen, L. T. et.al.: Urfolksperspektiv i utdanning. Sykepleierutdanninger i Norge uten urfolkskunnskap? *Nordisk sygeplejeforskning* 7 (3). 2017.

Jacklin, K., and Warry, W.: Forgetting and forgotten: Dementia in Aboriginal seniors. *Anthropology and Aging Quarterly* 33 (13). 2012.

Jacklin K. et.al.: The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada. *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013.

Jacklin, K. et. al.: Informal dementia caregiver among Indigenous communities in Ontario, Canada. *Care Management Journals* 16 (2). 2015.

Hulko, W. et.al.: Views of First Nation Elders on memory loss and memory care in later life. *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 25 (4). 2010.

Lanting, S. et.al.: Aboriginal experiences of aging and dementia in a context of sociocultural change: Qualitative analysis of key informant group interviews with Aboriginal Seniors. *Cross Cultural Journal of Gerontology* 26 (1). 2011.

Magga, R.: Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6). 2010.

Mayeda E. et.al.: Inequalities in dementia incidence between six racial and ethnic groups over 14 years. *Alzheimer's & Dementia* 12 (3). 2016.

Mehus, G. och Bongo, B. A.: *Kunnskapsoppsummering og litteraturgjennomgang av samiske helse- og omsorgstjenester - med særlig vekt på demens, terminalomsorg og kulturens betydning i pleie- og omsorgsutøvelsen*. HiF-rapport 2012:3. Høgskolen i Finnmark 2012.

Mehus, G. och Moffitt, P.: Important Factors When Communicating with Sami Patients About Health, Illness and Care Issues. *Nordisk sygeplejeforskning* 8 (4). 2018.

Smith K. et.al.: High prevalence of dementia and cognitive impairment in Indigenous Australians. *Neurology* 71 (19). 2008.

Policytjaatsegh jih web-vierhtieh

- Nöörjen demensestrategije
 - Sveerjen demensetstrategije
 - Säävmien mojhateseprogramme
 - Kruanalaanten demensestrategije
-
- Aldring og helse (Nöörje) dörrege jih biävnesch saemiej jih demensen bijre
 - Vad är demens, aelhkielohkeme biävnesch demensen bijre, sjiehtedamme almetjidie funksjovnegiehpiedimmine, gäävnese noerhtesaemien, julevsaemien jih jaarjelsaemien gielesne, vijhte noerhtelaanti gieline jih eengelsken gielesne.
 - Noerhtelaanti demenseviermie
 - Teemaviermie aalkoe-almetjidie jih demensese

Nordens velferdssenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress: Drottninggatan 30
Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens velferdssenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20
FI-00250 Helsingfors
Tel: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org